

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ДАВЛАТ ЧЕТ ТИЛЛАР ИНСТИТУТИ
ФРАНЦУЗ ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ КАФЕДРАСИ

Кўлёзма ҳуқуқида :

УДК 44

ББК 81,2 – 5ФР

А 64

Анорбаева Феруза Алишер кизи

**ШАТОБРИАН АСАРЛАРИДА
“МУҲАББАТ” КОНЦЕПТИ**

5A120102-Лингвистика (француз тили)

Магистр академик даражасини олиш учун тақдим этилган

ДИССЕРТАЦИЯ

Магистрлик диссертацияси
“Француз тили ва адабиёти”
кафедрасида муҳокама қилинди ва
химояга тавсия этилди.

Илмий раҳбар:

ф.ф.д., проф.

У.Д.Қаршибоева

Кафедра мудири

Сувонова Н.Н.

“ 24 ” 2019й.

САМАРҚАНД - 2019

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
I БОБ. ҒАРБИЙ ЕВРОПА РОМАНТИЗМ АДАБИЁТИДА МУҲАББАТ КОНЦЕПТИНИНГ ҶУЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	7
1.1. XVIII аср охири ва XIX аср бошларида романтизмнинг пайдо булиши.....	7
1.2. Шатобриан ижодининг романтизмга таъсири.....	16
1.3. Муҳаббат концептига ёзувчилар ва тадқиқотчиларнинг қарашлари.....	21
Биринчи боб бўйича хулоса	28
II БОБ. ШАТОБРИАН АСАРЛАРИДА МУҲАББАТ КОНЦЕПТИНИНГ ҶУЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	31
2.1. “Атала” ва “Рене” романлари қаҳрамонлари муҳаббатининг Ҷузига хос хусусиятлари.....	31
2.2. “Атала” романи қаҳрамонлари муҳаббатига қарама-қарши турган диний қарашлар.....	36
2.3. “Рене” романида вақт ва инсон концепцияси	42
Иккинчи боб бўйича хулоса	50
III БОБ. ШАТОБРИАН АСАРЛАРИДА ЖАМИЯТГА ВА ИНСОНЛАРГА БЎЛГАН МУНОСАБАТ	52
3.1. “Рене” романи қаҳрамонининг жамиятга ва инсонларга бўлган муҳаббати тавсифи	52
3.2. “Рене” романида икки дунёлик манзараси	60
Учинчи боб бўйича хулоса	72
ХУЛОСА	74
ҒОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	78

Самарқанд Давлат Чет Тиллар Институтини магистранти
АНОРБАЕВА ФЕРУЗАнинг 5А 120102 – Лингвистика (француз тили)
мутахассислиги бўйича тақдим этилаётган
“ШАТОБРИАН АСАРЛАРИДА МУҲАББАТ КОНЦЕПТИ” номли
магистрлик диссертациясига
АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар: *романтизм, муҳаббат концепти, субъектнинг объектга бўлган кучли муҳаббат туйғуси, икки дунё манзараси, объектлар умумий категорияси.*

Мазкур магистрлик диссертацияда ғарбий Европа адабиётида романтизмнинг пайдо бўлиши ва Шатобриан асарларида муҳаббат концептининг тутган ўрнини аниқлаш; романтизмда муҳаббат концептининг талқинини, ўзига хос жиҳатларини аниқлаш; Шатобриан ижодининг романтизм жанрига таъсири муҳаббат концептини тилшунос ва адабиётшунос олимлар ва ёзувчиларнинг фикрлари асосида очиб беришга Атала ва Рене муҳаббатининг ўзига хос жиҳатларини аниқлашга Атала романи қахрамонлари Шактас ва Аталаларнинг муҳаббати ва динга бўлган эътиқодини тавсифлаш ва Шатобриан асарларида икки дунёлик манзарасини очиб беришга ҳаракат қилинган.

ANNOTATION

for the Dissertation “The Concept of Love in Works by Shatobrian” by Anorbaeva Feruza, a Master Student of Samarkand State Institute of Foreign Languages to Get Master Degree of 5A 120102-Linguistics (The French Language)

Key words: romanticism, the concept of Love, strong feeling for love of a subject to an object, view of two worlds, common category of objects.

This master's thesis the emergence of romanticism in Western European literature and the role of the concept of love in Shatobrian works highlights; identification of the concept of love in romance; The influence of Shatobrian works on the romantic genre is described and the essence of Atala and Rene as well as the love of Shakhtas and Atala and love of Shakhtas to reveal the worldview of Shatobrian's works are discussed.

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Жаҳон адабиётшунослигида бадиий асарлар асосида халқларнинг маданияти, тарихи, урф-одати, турмуш тарзи, анъаналари ва миллий қадриятлари билан яқиндан танишишга қаратилган илмий тадқиқотлар кўлами кенгайиб бормоқда. Чет тилларидан бадиий асарларни илмий жиҳатдан чуқур таҳлил қилиш ва улар орқали жаҳон халқларининг умуминсоний, маънавий-маданий қадриятлари ўртасидаги уйғунликни аниқлаш ҳамда ҳар бир халқнинг миллий-маданий хусусиятларини ўрганиш муҳим вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Мамлакатимизда бугунги кунда маданият, санъат ва адабиёт соҳаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, жаҳон адабиётини ўрганиш, унинг энг нодир намуналарини тадқиқ қилиш ва уларни илмий-назарий жиҳатдан чуқур таҳлил қилиш жараёнлари янада кучайди. Айниқса, мазкур соҳада илмий тадқиқотлар самарадорлигининг ошиши, олинган натижаларнинг амалиётга кенг татбиқ этилиши борасида сезиларли даражада ўсиш кузатилмоқда. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “илмий-тадқиқот ва инновация фаолиятини рағбатлантириш, илмий ва инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш, олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот институтлари ҳузурида ихтисослаштирилган илмий-экспериментал лабораториялар, юқори технология марказлари ва технопаркларни ташкил этиш”¹ масалаларининг устувор стратегик йўналиш сифатида белгилаб қўйилиши адабиётшунослик соҳасида илмий изланишлар кўлами ҳамда кўрсаткичини янада кўтаришга кенг имкониятлар яратди.

Ўзбек олимлари томонидан жаҳон адабиётини, унда кечаётган адабий жараёнларни ўрганишга эътибор сезиларли даражада кучайди. Зеро «... дунё адабиётининг энг яхши намуналарини таржима қилиш, чоп этиш, ўрганиш

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони./Халқ сўзи, 2017 йил. 8 февраль. –№28 (6722).

билан боғлиқ тажрибалар, чет эл ёзувчилари билан алоқаларни янада ривожлантириш масаласига бугун етарлича аҳамият берилмаяпти. Ҳолбуки, биз маънавиятимизни юксалтириш, ёшларимизни миллий ва умуминсоний кадриятлар руҳида камол топтиришга интилаётган эканмиз, ҳеч қачон ўз қобилигимизга ўралашиб қолмаслигимиз керак. Қисқача айтганда, бошқа соҳалар қатори адабиёт соҳасида ҳам халқаро алоқаларни кучайтириш зарур. Қайси мамлакатда бизнинг адабиётимиз, маданиятимиз, кадриятларимизга ҳурмат билан қарашади, хориждан нималарни ўрганишимиз мумкин ва, ўз навбатида, уларга нималарни тақдим этишимиз мумкин – бугун бу масалалар халқаро майдонда ўзлигимизни намоён этишда катта аҳамиятга эга эканини доимо ёдда тутишимиз лозим»¹.

Жаҳон адабиётшунослиги илмий мактабларида XIX аср адабиётида энг йирик оқимлардан бўлган романтизм оқимини ўрганиш, ушбу давр ижодкорлари асарларининг пайдо бўлиши, ўзига хос хусусиятлари, жанри устида тадқиқотлар олиб боришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бугунги кунда чет тилларига ва чет эл адабиётига бўлган қизиқиш тоборо ортиб бормоқда. Ҳар бир асарни илмий тадқиқ қилиш заруратга айланмоқда. Ана шундай ўта муҳим масалаларни атрофлича илмий асосда муҳокама қилиш масаласи мазкур тадқиқот мавзусининг долзарблигини белгилайди.

Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 14 сентябрдаги «Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида»ги Қонуни, 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ–4947-сон фармони, 2017 йил 17 февралдаги “Фанлар Академияси фаолияти, илмий-тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ – 2789- сонли, 2017 йил 18 апрелдаги “Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғи ҳудудида Адиблар хиёбонини барпо этиш тўғрисида”ги ПҚ–2894-сонли Қарорлари ҳамда мавзуга оид бошқа

¹1.Каримов И.А. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009, 32 б

меъёрий-хуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга мазкур магистрлик диссертация иши муайян даражада хизмат қилади.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. XIX аср романтизми жанри, услуби, гоёвий-бадиий хусусиятлари, драматургияси, асарлари структураси ва унинг назарий тадқиқига бағишланган талқинларни хорижлик ва рус олимлар муҳаббат концептига доир қарашлари Ив ле Ир, Сент-Бёв, А.Бартон, Б.Битти, Р.Глекнер, Л.Марчанд, М.В. Кузичева, С.Ю. Павлова, Н.Я. Дьяконова, А.А. Елистратова, Е.И. Клименко, Н.П. Михальская, С.Н. Зенкин, ўзбеклардан Ж. Ёқубов, Б.Т. Ражабов, Н.М.Афоқова, К. Муллахўжаева ва З.А. Мамажанов каби олимларнинг тадқиқотларида ёритилган. Мазкур тадқиқот айнан Шатобриан асарларида муҳаббат концепциясини ўргангани билан адабиётшуносликда аввал амалга оширилган ишлардан фарқ қилади.

Магистрлик диссертациясининг мақсади XIX аср романтизм жанрининг пайдо бўлиши, Шатобриан ижодининг романтизмга таъсири ва асарларида муҳаббат концептининг ўзига хос хусусиятларини очиб беришдан иборат.

Магистрлик диссертациясининг вазифалари куйидагилардан иборат:

Ғарбий Европа адабиётида романтизмнинг пайдо бўлиши ва Шатобриан асарларида муҳаббат концептининг тутган ўрнини аниқлаш;

Романтизмда муҳаббат концептининг талқинини, ўзига хос жиҳатларини аниқлаш;

Шатобриан ижодининг романтизм жанрига таъсири аниқлаш;

Муҳаббат концептини тилшунос ва адабиётшунос олимлар ва ёзувчиларнинг фикрлари асосида очиб бериш;

Атала ва Рене муҳаббатининг ўзига хос жиҳатларини аниқлаш;

Атала романи қаҳрамонлари Шактас ва Аталаларнинг муҳаббати ва динга бўлган эътиқодини тавсифлаш;

Шатобриан асарларида икки дунёлик манзарасини очиб бериш;

Рене романида қаҳрамон яшаган давр билан асарда тасвирланаётган макон мутаносиблигини хранатоп асосида асослаб бериш;

Магистрлик диссертация ишининг объекти. Француз романтизми вакили Шатобриан ижодидаги муҳаббатга доир “Атала” ва “Рене” асарлари тадқиқот объекти қилиб олинди.

Диссертациянинг илмий янгилиги. Европа романтизм адабиётида Шатобриан романларининг тутган ўрни ва таъсири асосланган; Шатобрианнинг Атала ва Рене асарлари қаҳрамонлари муҳаббатининг ўзи хос жиҳатлари асослаб берилган; Атала ва Рененинг муҳаббати йўлида чеккан азобларига ва нафратига диний қарашлар орқали таскин топганлиги очиқ берилди; Шатобриан асарларидаги икки дунёлик манзараси очиқ берилди; Шатобриан муҳаббат концептининг услуби айрим мисолларида далилланган; Рененинг саёҳатлари давомида ўз она ватанига, жамиятга ва инсонларга муҳаббати асосланди.

Тадқиқотнинг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти олий ўқув юртлари хорижий филология факультетларида адабиётшуносликда Шатобриан романларининг ўзига хос муаммоларини тадқиқ қилишда илмий-назарий манба бўлиб хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти шундаки, ундан тили ўрганилаётган мамлакат адабиёти фанидан маъруза машғулотлари ва семинарлар учун маъруза матинлари тайёрлашда фойдаланиш мумкин.

Битирув малакавий ишининг тузилиши ва ҳажми. Кириш, уч боб, хулоса ва адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертациянинг ҳажми 86 бетни ташкил этган.

I БОБ.

ЕВРОПА РОМАНТИЗМ АДАБИЁТИДА ШАТОБРИАН ИЖОДИ ВА МУҲАББАТ КОНЦЕПТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

1.1. XVIII аср охири ва XIX аср бошларида романтизмнинг пайдо бўлиши

Француз инқилоби романтизмнинг нафақат юзага келишида, балки кейинги ривожда ҳам тутган улкан аҳамиятига қарамасдан, у турли миллатлар учун умумий бўлган адабий ҳодисанинг келиб чиқиш (генезис) ини белгилаб берувчи ягона ва универсал омил бўлмаган. Ҳар бир миллий адабиётда романтизмнинг келиб чиқишини ва унинг ўзига хос хусусиятларини белгилаб берувчи дастлабки шарт-шароитлар, қолаверса етарлича асослар мавжуд бўлган. Фикримизни давом эттирсак, романтизм тушунчасига кенгроқ маънода қараш зарурияти бор. Буюк Француз инқилоби ҳам, Европанинг бошқа давлатлари ҳаётидаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар ҳам романтизмнинг пайдо бўлиши ва ривожланишини ижтимоий-сиёсий жихатдан таърифлаб берганлигини инкор этиб бўлмайди. Лекин романтизм пайдо бўлишида асосан Маърифат даврининг сўнгги босқичларида шаклланган муайян бадий-эстетик асослар ҳам бўлганлигини таъкидлаш лозим. Шунинг учун, жаҳон адабий жараёнида ҳам, XVIII асрнинг бадий-эстетик назарияларида ҳам “романтизм олди” деб аталган муҳим воқеа ва ҳодисалар рўй берган ва ўз аксини топган эди. Жаҳон адабиёти тараққиётига кучли таъсир кўрсатган романтизм оқими ва бу оқимга мансуб бадий адабиётни ўрганишда бевосита шу оқим ижодкорларининг адабий-назарий ва фалсафий қарашларига, улар яратган асарларнинг тадқиқига мурожаат қилиш зарур. Атоқли олмон файласуфи ва адабиётшуноси Жан Пол Рихтер, ака-ука Август ва Фридрих Шлегеллар, фон Арним ва Клеменс Brentано (халқ поэтик ижоди тадқиқотчилари), Гёте, Шиллер, Ф.Клингер, Х.Хайне, Англияда Байрон ва Шелли, Францияда Ф.Шатобриан, Жермена де Сталь, Ш.Нодье, В.Гюго, Ж.Санд, Эжен Сю, А.де Мюссе Европа романтизмнинг йирик намояндаларидандир. Европа романтизми асосчилари чуқур фалсафий

ўз-ўзини англаши замирида романтизм адабиёти тушунчаси вужудга келган эди.

Шундай қилиб, романтизм француз инқилоби туфайли вужудга келган ўзгаришлар қаторидаги мутлақо янги кашфиёт бўлмаган. Шак-шубҳасиз, ХХI асргача ҳам ўз кучини йўқотмаган классицизм–романтизм антитезасини романтизм тарафдорлари ҳақида классицизмни тахтдан туширган, уни йўқ қилиб ташлаган ижодкорлари қабилидаги тасаввуримизни ўзгартиришга тўғри келади. Бизнинг назаримизда романтиклар классицизмнинг зиддиятларга тўла диалектик мазмун-моҳиятини ўзлашириб олганлари диққатга сазовордир. Жон Мильтон поэмаларида, Корнель ва Расин трагедияларида романтиклар учун ҳам етарли маънавий озуқа бор эди.

Нима бўлганда ҳам, XVIII аср охирида рўй берган Француз инқилоби романтизмнинг пайдо бўлишини, унинг маънавий ва ижтимоий мазмун-моҳиятини белгилаб берувчи муҳим воқеага айланди. Француз маърифатчилари инқилоб билан бирга эзгулик, адолат, инсон ақли ва идрокига асосланган дунё келади, деб чин юракдан ишонишганди. Бирок, инқилоб пайтидаёқ шакллана бошланган янги ижтимоий муносабатлар ва маънавий-ахлоқий меъёрлар маърифатчиларнинг юксак идеал, орзу-умидларидан анча узоқ бўлиб, амалда утопик иллюзия бўлиб чиққанлиги кейин маълум бўлди.

Романтизм – буюк Француз инқилоби ва унинг оқибатларига нисбатан ижтимоий реакция¹ сифатида XVIII асрнинг охири ва XIX асрнинг бошида пайдо бўлган адабий оқим ҳисобланади. “Ақл-идрок ғалабаси” билан ўрнатилган ижтимоий ва сиёсий муассасалари, жамоат тузум шакллари аслида буюк маърифатпарварларнинг порлоқ ваъдалари, дабдабали сўзлари ва ажойиб даъватлари фуқаролик урушини, шафқатсиз душманликни келтириб чиқарди. Аммо француз инқилоби, халқнинг ўз кучига ишончини, золимларга нафратини ҳам уйғотди.

¹бу ерда реакция - 1 сиёсий. (ижтимоий тараққиётга қаттиқ қаршилик кўрсатиш ва революцион ҳаракатни бостириш сиёсати); 2 сезиш, таъсирланиш, руҳий ва жисмоний ҳолатдаги кескин ўзгаришлар.

Романтизм, муайян мафкура шакли сифатида, назарий жиҳатдан ҳам, амалий жиҳатидан ҳам Француз инқилоби туфайли юзага келган зиддиятларни акс эттира олди, негаки рўй берган инқилобнинг баъзи натижалари – фуқаролик уруши турли ижтимоий тоифаларнинг бир-бирига душманлашуви, ўзаро муросасизлик, тинч йўл билан келиша олмаслик Руссо гоёларига зид бўлиб, халқнинг қирилиши – мутафаккир адибларни қайғуга солди.

Романтизм тушунчаси фақат санъат ва санъатшунослик соҳасига тегишли эмас. Унга фақат адабиёт, ранг тасвир, мусика, ҳайкалтарошлик санъатининг тарихчи ва назариётчилари мурожаат қилишаётгани йўқ. Бу тушунчани, энг аввало, маънавий ва ахлоқ-одоб нуқтаи назаридан талкин қилиб, унга деярли ҳар куни шахсий ва ижтимоий ҳаётимизнинг турли соҳаларида дуч келамиз. Инсоннинг романтизм руҳи билан суғорилган дунёқараш, романтик характери совуққон рационализм мулоҳазакорлигидан фаркланувчи ўзгача улуғворлик, олижаноблик, эзгу-ҳиммат, виждон тушунчалари билан чамбарчас боғлиқ; баъзида реал ҳаётдан узоқлашган, баъзида эса ортиқча завқ-шавққа ёки чексиз қайғуга тўлган бўлиши мумкин. Лекин у ҳамيشа қандайдир бир маънавий, ахлоқий идеалга интилувчан ҳаракатдир. Хуллас, романтизм – бу орзу-умид, эстетик идеал, теран фикр, жўшқин эҳтирос, кураш ва ёвузларга қарши исён демакдир.

Романтизмнинг илмий тушунчаси ушбу оддий тушунчалардан мазмунан фарқ қилади, аммо уларга зид бўлмайди. Аслида, юқорида билдириб ўтилган хусусиятлар илмий–назарий ва конкрет–тарихий нуқтаи назаридан соф романтизм эмас, балки романтика, аниқроғи, санъат ва адабиётдаги ижодий услуб, муайян турдаги дунёқараш, дунёни ҳис этиш тарзидир. Санъат ва адабиётнинг аниқ тарихий хронологик чегараларга эга босқичидек тушуниладиган романтизмдан фарқли ўларок, романтика алоҳида олинган шахснинг руҳий-эмоционал ҳолати, кўтаринки кайфиятидир. У шахснинг баҳри-дили очиклигида, реал шароитларда атрофдагилардан кескин фарқ қиладиган идеалга, қолаверса шахснинг

янгиликка, сирли чексизликка, олам-фазо бепоёнликка интилишида, ҳаётнинг зерикарли, бир зайлда кечишига қарши чиқишида намоён бўлади.

Кейинги вақтларда адабиётшунослар орасида романтизм асарларининг асл матнлари, сюжети, поэтикаси, мотивларини таҳлил қилиш асосида романтизмни революцион ва реакцион деб, ажратишга қарши романтик санъаткорларни оқ ва қорага ажратишнинг зарарлари ҳақида фикрлар пайдо бўлди. А.Михайлов “Немис романтизми эстетикаси” тўпламига муқаддимасида бундай ёзади:

“Романтизм ҳақида кўп бахслар бўлган ва яна бўлади. Лекин ҳозир бу соҳада фанимиз эришган энг катта муваффақият – романтикларни юзаки, ибтидоий(вулгар) социологизм асосида”реакцион” ва “революцион” романтиклар деб бир-бирига қарама-қарши қўйишдан иборат назариядан воз кечгани бўлди. Адабиётшунос И.Тертерян “Романтизм яхлит ҳодиса” мақоласида айтганидай, “Консерватив, реакцион (ёки юмшатиб айтганда пассив) дейилган романтиклар кўпинча, давр(эпоха) зиддиятларини англашда, санъатнинг келгуси тараккиёт йўлларини башорат қилишда (Новалис, Хофман) революцион романтикларга нисбатан теранрок, нозикрок фикрлар, баъзилари (Вордсварт, Клейст) ўз асарлари билан адабиётда чинакам инқилоб ясаган эдилар”¹.

Англия романтиклари, лейкистлар(кўл ва дарё куйчилари С.Кольриж, Р.Саути), француз романтиклари (Ф.Шатобриан, Ш.Нодье, Жермена де Сталь, Альфред де Мюссе, Александр Дюма, Эжен Сю) ижодида ҳам инсонпарварлик ғоялари, абсолютизмга, монархиянинг бошбошдоклигига қарши мотивлар учрайди. Д.Д.Обломиевский “реакцион” романтик Ф.Шатобриан ҳаёти ва ижодини фақат қора бўёқлар билан таърифлайди². У Ф.Шатобрианнинг Наполеон ҳукуматидаги хизматларини ялпи “контрреволюцион” фаолият деб баҳолайди. Наполеон ҳукумати ағдарилгандан сўнг, Бурбонлар реставрацияси даврида Ф.Шатобриан маълум

¹ Эстетика немецких романтиков. М. «Искусство», 1987, стр. 26, 27.

² Романтизм до 1830 годов XIX века // История французской литературы. Изд. АН СССР, 1956, стр. 86.

вақт ташқи ишлар вазири бўлиб ишлаб турганида Испанияда революцияни бостиришда қатнашганлиги, “Христианлик даҳоси” асарида дин маркази – черковни ҳимоя қилганини айтади. Д.Обломиевский куйироқда ўз фикрига қарши чиқиб, Ф.Шатобриан “Христианликнинг илк даврларидаги патриархалликни соғиниб, янги даврда черков Рим папалари, кардиналар, епископларнинг дабдабали, зеб-зийнатли ҳаётга (мол-дунёга) маст бўлиб, ахлоқий тубанлашгани оқибатида инқирозга учради, деб ёзганини, яъни, ҳақиқатни айтганини ҳам “реакционерлигидан” деб билиши мунозаралидир¹. Ф.Шатобриан мактаган илк христианлар Рим империяси жабр-зулми остида азобда яшаганига қарамай, чин кўнгилдан Худога ва Исо-Масихга ишонч-эътиқоди кучли бўлгани тарихий ҳақиқатдир. Умуман ўрта асрларда христиан шоирлари ҳам бадий юксак, ярим афсонавий, ярим реалистик асарлар ёзганлар ва адабий мерос, халқ ижоди – фольклор асарлари ҳам Европа романтик шоирларига манба бўлиб хизмат қилган эди.

Д.Д.Обломиевский коммунистик ва атеистик моддиончилик ва синфий кураш таълимотларидан келиб чиқиб, Ф.Шатобрианнинг “Христианлик даҳоси” асарини инсонлар ақлини динга бўйсундирувчи, жабр-зулмга қаршилик қилмасликка, сабр-қаноатга чақирувчи зарарли асар деб қоралайди. Бизнингча, бу жуда бир ёқлама фикр. Чунки, Ф.Шатобриан “Христианлик даҳоси” асарининг кўп ўринларда Римликларнинг илк христианларни қувғин қилиб азоб берганлигини қоралайди. Ҳақиқий диндорлар уруш-қирғинлардан узоқ туриш учун, ибодат билан тинч ҳаёт кечириш учун шаҳардан узоқда, тоғларда қурилган янги монастирда паноҳ топдилар деб, тарих ҳақиқатини тўғри кўрсатади². “Рене” асарида эса Ф.Шатобриан ақлли, соғлом йигит – Рене диний эътиқодсизлиги сабабли гуноҳ ишларда, ўз опаси билан эҳтиросли ишқий мулоқотларда лаззат топганлигини тасвирлайди. Яъни, динсизлик инсон хирси, эҳтиросларига, гуноҳ ишларга йўл очади.

¹ Истрия франц-й лит-ры. Том II, М. АН СССР, 1956, стр. 86.

² Литературные манифесты западноевропейских романтиков. М. Изд. МГУ, 1980, стр. 400.

Атоқли санъатшунос В.В.Ванслов “Романтизм эстетикаси” китобида жаҳон адабиёти ва санъатида вужудга келган бу оқимга мансуб санъаткорлар (бастакор, рассом, драматург, жанр, файласуфлар) инсониятнинг рухий, маънавий тараққиётига катта ҳисса қўшган нодир истеъдод эгалари эканлигини, улар ижодида бутун инсоният орзу-идеаллари ёрқин акс этганлигини айтади. “Романтиклар ғаразли манфаатга”, ёвузликка бегона; гўзал, қалби тоза, меҳр-шавқатли одамларнинг қадрланишини, инсон ва олам гармониясини (яъни инсонларнинг олам гўзаллигига мувофиқ бўлишини), эркин ва бахтли ҳаётни, инсоният бахт-саодати учун қаҳрамонликларни, юксак маънавиятли, маърифатли инсонларнинг бирдамлигини ва биродарлигини, истеъдодли шахсларнинг барча қобилиятлари рўёбга чиқишини орзу қиладилар. Воқеъликда эса романтиклар бунинг тескарисини, бахтсизликни, қулликни, муҳтожликни, тубанлик ва бузуқликни, шахснинг (инсонийликнинг) емирилишини кўрадилар¹.

“Романтизм эстетикаси” монографияси муаллифи В.В.Ванслов машҳур олмон файласуфи Г.Гегелнинг “Эстетика” асаридан олмон романтизми ҳақидаги фикрини келтиради: “Ф.Шиллер каби шоирлар олижаноб идеаллар амалга ошмаслиги ҳақида чуқур қайғусини самимий, таъсирчан сўзларда (асарларида ҳам) ифодалайди”. Г.Гегел романтик санъаткорларни субъектив идеалистлар деб танқид қилади. Аммо, бизнинг назаримизда романтик санъаткорларнинг ўзлари романтизм эстетикасини Г.Гегелга нисбатан яхшироқ, теранроқ, равшанроқ тушунтирадилар. В.Ванслов шу маънода бир неча романтикларнинг воқеълик ва идеал муносабатлари ҳақидаги фикрларини келтиради. “Романтизм эстетикаси” ижодий вазифаларни ҳал этиш жараёнида турли жанрларда ёзилган асарларда, сўзбошилар, мактублар, тақризлар, кундаликлар шаклида кўрина бошлади. Романтизм назарияси бундай асарларда ҳеч бир тартиб ва системасиз, жуда эркин шаклланди².

¹ В.В.Ванслов. эстетика романтизма. «Искусство», М. 1966, стр. 4-5.

² Ўша асар, 6- бет.

Георг Гегель ва Фридрих Шеллинг табиатни, жамиятни, инсон онгини системага солиб, янги-янги назариялар, фалсафий системалар яратадилар. (Субъектив, объектив идеализм, натурфилософия ва ҳоказо). Романтик шоирлар ва мутафаккирлар эса табиатнинг чексизлиги, куч-кудратини, гўзаллик, улуғворлик манбаи сифатида севадилар ва системалашни ёмон кўрадилар¹. Романтиклар ҳар қандай замонда ва маконда, ҳар қандай оғир, фожеий шароитда ҳам адолат, эзгулик, ҳақиқат ғалаба қилишига ишонибгина қолмай, олий инсоний идеаллар – озодлик, тенглик, биродарлик, халқлар дўстлигини ҳимоя қилиш учун курашадилар. Жан Жак Руссо табиат ва инсон озодлиги учун революцион ғояларни ёқлади, Байрон, Анри Бейл-Стендал Греция ва Испания халқларининг озодлиги учун курашда қатнашдилар. Проспер Мериме Италия карбонарийларига чексиз ҳурмат билан қарайди.

Романтиклар ёрқин истеъдод эгалари сифатида жаҳондаги барча халқлар бахт-саодатли, тинч, фаровон яшашини орзу қиладилар. Бу орзулар рўёбга чиқмаса, ёвуз кучлар ғалаба қилса, романтиклар бутун олам қайғусини изҳор этадилар. Француз адиби, романтик ижодкор Альфред де Мюссе “ДАВР фарзандининг дил изҳори” романида бундай дейди:

“Талабалар ва рассомлар ахлоқи, эркин ва ёшликка хос ажойиб ахлоқ (Наполеон ўлиmidан сўнг) жамиятдаги ўзгаришлар таъсирида (салбий томонга) ўзгарди. Эркаклар севган аёлларини ташлаб, улардан жирканиб, ичкиликка ва куртизанкаларга (эрсиз чиройли аёлларга) берилиб кетгани каби, ёшлар, талабалар, рассомлар ҳам энди чин муҳаббат борлигига ишонмай, шон-шуҳрат учун севадиган, динга эътиборсиз бўлиб, енгилтак аёллар билан дўстлаша бошладилар, ўзлари севган, ташлаб кетилган машуқаларини кайф-сафо ва иллатлар авж олган фохишахоналарда кўра бошладилар, эркаклар, ошиқлари уларни шу кўйга солиб кўйдилар”.

Худди шу замонда ... икки даҳо, Германияда Гёте ва Англияда Байрон оламнинг барча соғинч ва қайғуларини бир жойга жамлаб бу ишга ҳаётини бағишладилар. Янги адабиёт патриархи Гёте “Вертер” асарида оташин севги

¹ А.С.Дмитриев. Проблемы Иенского романтизма. Изд. МГУ, 1975, стр. 82.

эхтирослари одамни ўз-ўзини ўлдиришигача олиб боришини тасвирлади. “Фауст” (поэмаси)да эса Гёте (жаҳон адабиётида) энг чуқур зулмат, ёвузлик ва бахтсизликлар тимсоли бўлган образни яратди. Гёте асарлари Германиядан аста-секин Францияга кириб келди. Францияга бундай зулмат (Худога қарши исён қилиб, Иблис-Мефис Тофел билан дўстлик аҳди тузган, олам сирларини билиб, ўзини Худога тенглаштирган) инсон (фауст) руҳияти Францияга қандай зулмат тарқатаётганини бадавлат, бахтиёр Гёте нодир картиналар ва ҳайкаллар билан безатилган ижодхонасида ўтириб, хотиржам кузатар эди. Унга жавобан Байрон дардли фӣғони билан бутун Грецияни ларзага келтириб, (ёвуз қаҳрамони) Манфредни тубсиз, коронғи жар ёқасига олиб бориб кўйди. Бу билан Байрон ўзини ўраб олган сирлар пардасини фақат ўлим оча олишини айтгандек эди¹.

Шундан сўнг А.Мюссе “Давр фарзандининг дил изҳори” да француз романтизми олмон романтизмга нисбатан ёруғроқ, инсонпарварроқ, гўзалроқ демоқчи бўлиб, Гёте ва Байронга ўз норозилигини билдиради.

Гёте ва Байрон қаҳрамонлари, Фауст ва Манфред ўта эгоист, индивидуалист, исёнкор бўлсалар ҳам илм-маърифатга қизиқувчи, кучли шахслар эдилар. Улар улуғвор мақсадлари йўлида ишқ-муҳаббатдан ҳам юз ўгирган эдилар. А.де Мюссенинг “Давр фарзандининг дил изҳори” романи бош қаҳрамони, йигирма ёшли, ҳаётий тажрибасиз, оташин севгисига содик йигит Октав ҳам ўта индивидуалист, фақат севги лаззатига ғарқ, севгида бахтсизликдан ўлим яхши деб билувчи бу йигит - иродасиз, заиф шахс, у Фауст ва Манфреднинг зидди, Гётенинг Вертерини эслатувчи шахс.

Романтизм ҳар доим реал, ҳаётий бўлмаган келажакка интилганлик, гўзаллик ва нафосат идеали ҳақида ўй-хаёл, ижтимоий ва маънавий-ахлоқий уйғунлик, ҳамоҳангликдек қабул қилиниши лозим. Масалан, ўзининг танқидий мақолаларида романтизм тушунчасига кенг таъриф ва тавсиф берган рус мунаққиди В.Г.Белинский, романтизмда айнан романтика муҳим аҳамият касб этажаклигини уқтираркан, романтикани алоҳида олинган

¹ Альфред де Мюссе. Исповедь сына века. Новеллы. Худ.литература. Л. 1970, стр. 25.

шахсининг ички маънавий ва рухий дунёси билан чамбарчас боғлайди: “Ўзининг узвий ва муҳим маъносида романтизм, инсон қалбидан, унинг ички дунёси, юрагининг сирли ҳаётдан бошқа ҳеч нарса эмас... Унинг доираси – инсоннинг ички, юрагидаги, дилидаги ҳаёти, қалб ва юракнинг сирли ва яширин сермахсул замини, қаердан барча мубҳам орзулар эзгулик, олижаноблик, буюклик сари кўтарилади, ўй-ҳаёл яратган идеалларда ўзига каноат топиш, мамнун бўлиш, хузур-ҳаловат топишга ҳаракат қилади”¹.

Бироқ, романтика, охир-поёни йўқ фантастика, фойдасиз “романтик” иллюзия, хом ҳаёл ва тасаввурлар билан боғланганда, мутлақо бошқа, анвои тусга бурканиши ҳам мумкин. Бундай романтика, табиийки, ижобий, фойда келтирувчи идеаллар юзага келишига, қолаверса қарор топишига ёрдам бермайди. Байрон, Гюго, Пушкин, Гофман, Гейне каби романтик шоирлар ўз асарларида истехзоли тарзда шу каби иллюзия, яъни борлиқни, воқелиқни нотўғри идрок қилишдан ҳосил бўлган сохта тасаввурларни фош қилишган.

Кейинчалик романтизм хусусидаги тушунча ва тасаввурлар ушбу ўзига хосбадий-эстетик йўналишнинг такомиллашиб боргани сари ривожланиб борди. Бундан ташқари, гарчанд романтизм ўзининг конкрет-тарихий ифодаланишида санъат ва адабиётнинг турли шаклларида объектив воқелиқни бадий жиҳатдан идрок қилишнинг асосий воситаси сифатида ўз ривожини ҳозиргача тугатмаган бўлса ҳам, романтик ёзувчи ва шоирларнинг асарлари умумбашарий маданият тараққиётига улкан ҳисса қўшгани ҳолда санъат ва адабиётда абадий қолажак.

Романтизмни соф илмий-назарий муаммо сифатида тадқиқ қилиш борасида шуни таъкидлаш мумкинки, ушбу мураккаб ва кенг қамровли муаммо мана деярли бир ярим аср мобайнида тадқиқотчилар диққат марказида турибди, қолаверса охириги ўн-ўн беш йил ичида жаҳон, шу жумладан ўзбек адабиётшунослигида ҳам тобора долзарб муаммога айланиб бормоқда. Энг муҳими, ушбу долзарблик асло сунъий эмас, назарий ва

¹ Белинский В.Г. Полн. собр. соч., т. VII. – М., 1955, с. 145-146

амалий заруриятдан келиб чиққан. Бироқ, тан олиш керакки, романтизм ходисаси, ўзининг кўп қирралиги, турли қиёфаларда намоён бўлишлиги, мурасиз зиддиятларга тўлаллиги билан ҳам ўта мураккаб ҳисобланади. Қандай бўлмасин, ушбу муаммонинг илмий долзарблигининг асосий сабаби шундаки, хронологик жиҳатдан биздан анча узоқ бўлиб кўринган романтизм даври ҳозирги кунда ҳам ўз эстетик, ғоявий - фалсафий аҳамиятини йўқотмаган. Энг муҳими, ўз асарларида романтизмни қуйлаган ёзувчи ва шоирларнинг адабий меросига нафақат китобхонлар, балки уларнинг тажрибасини англаб олишга, маълум маънода ўзлаштириб олишга интилувчан замонавий ижодкорлар ҳам мурожаат қилишади.

1.2. Шатобриан ижодининг романтизмга таъсири

Ўзининг серкирра ижоди билан XIX аср франсуз адабиётида романтизм оқимининг кўзга кўринган вакилларида бирига айланган Франсуа Рене де Шатобриан 1768-йил 1-февралда Франциянинг Сент Мало шаҳрида туғилиб, 1848-йилда Париж шаҳрида вафот этган. Ёзувчи ва кучли давлат арбоби Рене де Шатобриан Реставратсия даврида ташқи ишлар вазири лавозимида фаолият кўрсатган, шу билан бир қаторда адабиёт соҳасида ҳам унунг ўлмас ижод намуналари ёш авлодга мерос бўлиб қолди. Адиб бу асарлари орқали юксак чўққиларни забт этган. Уни нафақат Францияда романтизм йўналишидаги ёзувчи балки умумий адабиёт соҳасига эндигина ўзининг илк қадамини қўйган ижод аҳлининг узтози десак адашмаган бўламиз.

Шатобрианни ўзига устоз деб билган романтизмнинг энг буюк ижодкорларидан бири Виктор Гюго у ҳақида шундай деган эди: «Мен Шатобриандек бўлишни хоҳлайман, ёки ҳеч ким». Айнан Виктор Гюгонинг Шатобрианд ҳақида юқоридаги фикри ҳам бу инсоннинг шу қадар илдизлаган ижоди ва у яратган шоҳ асарларига бўлган эҳтироми эди. Шатобрианд турли жанрларда жумладан: роман, эссе, хотира, автобиографик жанрларда ижод қилган. 1801 йилда "Atalaou les amours des deux sauvages", 1802 йили "Réné ou les effects des passions", 1848 йилда Memoires Memoirs

d'autre-tombe (Қабр ортидаги хотира)асарида Шатобрианд ҳаёти эпизодлар орқали ҳикоя қилинган, 1844-йилда “Vie de Rancé”(Рансе ҳаёти), “1809 йилда Les Mortyrs, Le Normant” аполоник асарлари нашр этилган. Ундан ташқари ёзувчи нинг “Иеросалимга саёҳат” қиссаси, “Itinéraire de Paris” асари ҳамда, “Genie de Christienne”яъни “Христианлик даҳоси” каби асарлари ҳам китобхонлар қалбидан жой эгаллаган. 1801-йилда яратилган “Атала” асарини Шатобрианднинг Америкага қилган саёҳатлари ҳақида ҳикоя қилувчи асар десак адашмаймиз. Ушбу асар Христианлик даҳоси асарининг таркибига курувчи романлардан бири ҳисобланади. Бу асар тез орада ёзувчига катта муаффақият келтирди. “Атала” Француа Рене де Шатобрианнинг ишқни, муҳаббатни таъсирлаган ва барча воқеаларни дин билан боғлаб кўрсатган асари ҳисобланади.

Француз адабиётига Шатобриан ижодининг таъсири ғоят улкандир. Таъкидлаб ўтиш лозимки, унинг маҳорати роман жанрига нисбатан лирик шеърятга анчайин аҳамиятли ва жиддийроқ таъсир ўтказган¹. Шарль Бодлер уни “буюк Рене ёхуд прозадаги улкан шоир, француз романтизмнинг отаси” деб атаган. А.С.Пушкин учун эса Шатобриан “француз ёзувчилари орасида биринчиси, ёзувчиликка ихлос қўйган бутун бошли авлоднинг ўқитувчиси” эди, буюк рус шоири ва ёзувчиси француз тилини мукамал билгани учун, ёшлик чоғларида Шатобриан асарларини оригинал тилида мутолаа қилган².

Таъкидланганидек, француз романтизм адабиётига Шатобрианнинг кўрсатган таъсири жуда катта; у юксак маҳорат билан бадиий асар шакли ва мазмунини тасвирлай олди, адабий ҳаракатнинг кейинги ривожланишини турли-туман ва ранг-баранг кўринишларда белгилаб берди. Романтизм ўзининг деярли барча элементларида (таркибий қисмлари) – кўнгли қолган ва умиди пучга чиққан қаҳрамондан тортиб, то табиатга бўлган севги-муҳаббатгача, тарихий манзаралардан тортиб, то тилнинг аниқлиги ва равшанлигигача – айнан Шатобрианнинг француз адабиётига кўрсатган

¹Clancier G.-E. De Chénier à Baudelaire: Panorama critique. – Paris: Seghers, 1963, p. 45;

²Пушкин А.С. О Мильтоне и переводе «Потерянного рая» Шатобрианом // Пушкин А.С. Собр. соч. в 6-ти томах., том 6. –М., Художественная литература., 1969, стр. 322;

таъсирида ривожланган; француз адиблари Альфред де Виньи ва Виктор Гюго ижодида ҳам ёшлик чоғларида Шатобриан таъсири бор эди. В.Гюго кейинча ҳар соҳада ундан илгарилаб кетди.

Ғарб адабиётшунослари каторида биринчи бўлиб, Ш.Сент-Бёв француз романтизми манбаларини теран тушуна билди. “Франция ўз куч-қудратини Европа мамлакатлари билан урушда зафар қозонишларига сарфлар экан, мамлакат ичкарасида, адабиёт, санъат соҳасида аста-секин революция етила бошлади. Бу революцияга икки буюк адиб – жаноб Шатобриан ва де Сталь хоним етакчилик қилдилар”¹. Сент-Бёв фикрича буларнинг шон-шуҳрат топиши ҳам фаркли эди. Ф.Шатобриан сентиментал (хиссиётга бой), нафосатли диний қарашлари билан шуҳрат топди. У, ўз давридан узок ўтмишда бўлган воқеълик, илк христианларни римликлар қатағон қилгани ҳақида “Жафокашлар” поэмасини ёзди.

Ж.де Сталь фикрича, роман миллатларидан энг маърифатлиси бўлган француз миллати классик поэзияни, қадимги греклар ва римликларнинг поэзиясини ёқтиради, ёзишда шу намуналарга эргашади. Герман миллатларидан энг шуҳратлиси – инглизлар ўзларида романтик руҳдаги рицарлик поэзияси дурдоналари борлиги билан фахрланадилар. Мен буларнинг қай бири афзаллигини айтиб ўтирмайман... Қадимгиларнинг эпик достонларида ва трагедияларида тақдир ҳукмрон, қадимги греклар мустақил фикрлаш ўрнига тақдирга, диний эътиқодга, маъбудларга ишонар эдилар. Ж.де Сталь фикрича, янги, романтик поэзияда инсон руҳий оламига эътибор кучлидир.

Ф.Шатобриан “Христианлик даҳоси” асарида бу фикрни янада аниқлаштиради. “Христианлик (таълимоти) моҳиятан инсонларга икки ҳил таъсир кўрсатади. У бир тарафдан руҳ табиатини ўргатади, айна вақтда инсон табиатининг ҳам қандайлигини билдиради, унда илоҳий сирлар ҳам, инсон қалби сирлари ҳам кашф этилади. Бу диний эътиқод эҳтирослар, майл-истакларни тасвирлашга қизиқмайдиган кўпхудоликка, маъжусийликка

¹Ўша жойда, б. 103.

нисбатан характерларни тасвирлаш учун қулайдир. Кўпхудолик (политеизм) поэзиянинг аълоси бўлган драматик поэзияга ҳеч бир таъсир кўрсатмади, чунки мифология ахлоқдан ажратилган эди. (Маъжусийликда) Худолар ҳам, қоҳинлар ҳам инсон қандай пайдо бўлганини, қаяққа боришини, гуноҳлари нимада эканлигини, бу дунё ва нариги дунёдаги ҳаёти қандай кечишини тушунтириб беролмади...”¹. Бизнингча, бу фикр унчалик тўғри эмас, чунки қадимги грекларда, политеизм даврида драматик поэзиянинг олий намуналари ижод қилинган. Эсхил, Софокл, Эврипид драмаларида ахлоқ ҳам, истак, эҳтирослар, жўшқин туйғулар ҳам, инсон табиатидаги фазилат ва қусурлар ҳам жуда муфассал тасвирланган. Христианлик даврида ижод қилинган Шекспир драмаларида ҳам, Мольер комедияларида эса христианлик таъсири йўқ антик драмалардаги каби эҳтирослар тасвирланган. Ф.Шатобрианнинг христианлик руҳининг адабиёт ва санъатга таъсири ҳақидаги фикрини Жон Милтон, Гёте, Байрон асарларига нисбатан тўғри дейиш мумкин. У, Расиннинг “Федра”сини ҳам христианлик таълимотининг шох асари деб билади.

Ф.Шатобрианнинг христианлик таъсири ҳақидаги яна бир фикрига, антик даврда итоат пасткашлик, мағрурлик фазилат деб ҳисобланиши, христианликда итоат – фазилат, мағрурлик – иллат, тубанлик деб ҳисобланади, деган фикрига қўшилиш мумкин. У, “Рене” қиссасида мағрурлик, худбинлик фожиасини кўрсатган.

Ф.Шатобриан “Рене”си баъзи жиҳатлари билан А.де Мюссенинг “Давр фарзандининг дил изҳори”даги Октавини эслатади. Рене ҳам ўта индивидуалист, у ҳам фақат ўз орзу-ҳаваси билан яшайди, ўз синглиси Амелияни қаттиқ севиб, у билан доимо лаззат-роҳат топишни ўйлайди. Ф. Шатобриан ғоясига кўра бу севги христианлик динида ахлоқсизлик, дўзахга элтувчи гуноҳ деб қораланади. Асарнинг романтик руҳини кучайтирувчи, унинг “ғалатилиги”ни таъминловчи яна бир ҳодиса – опаси ҳам Ренени қаттиқ севади, бу гуноҳдан қочиш учун қиз христианлар монастирига бориб,

¹Ф.Шатобриан. Из “Гения христианства”. // Лит-е манифесты. Изд. МГУ. М. 1980, стр. 392.

роҳиба бўлиш учун гўзал сочларини кестириб, нафис либосларини роҳибаликнинг дағал кийимларига алмаштиради. Ф. Шатобриан асарининг романтик пафосини кучайтириб турган яна бир ҳолат – роҳибанинг ҳар кеча жарлик ёқасидаги хонаси деразасидан караб, Ренени яна бир кўриш учун интизорлик билан кутишидир. Бу ҳолатни Ф.Шатобриан христианлик мавқеидан баҳолаб, шахсий бахтни Худо йўлига қурбон қилиш деб ўйлайди. Аммо бу муҳаббат инсоний қарашларга ҳам диний эътиқодларга ҳам тўғри келмайдиган муҳаббат ҳисобланади.

Айнан Шатобриан асарларидаги инсонлар орасидаги муҳаббат бошқа, яъни ака –сингил ўртасидаги бу муҳаббат турли динларга эътиқод қилувчилар учун гуноҳ ҳисобланган (А.Ф.).

Заковатли адабий танқидчи ва адиб Сент-Бёв юқорида эсланган мақоласида Ф.Шатобрианнинг узоқ ўтмишдан ёзган “Жафокашлар” асарида гоё учун фидойи инсонлар тасвирланганлигини мактар экан, бу асарда замона маънавий ҳаётига алоқадор гоёлар йўқлигини, асар замонавий гоёлардан узоқлигини айтади. Бизнингча, бу фикр унчалик тўғри эмас. Аслида Ф.Шатобриан замонавий жамият ҳаётида олий идеаллар, юксак инсонпарвар гоёлар одамларнинг қалбидан узоқлашиб кетганидан қайғусини изҳор қилади.

Айрим шахслар эса бунга сабр-қаноат қилмайдилар... Барча халқни бахтли қилишдан кўра айрим инсонларни бахтли қилиш шу инсонларнинг ўзига, шахсий феъл-атвориغا, майл-истакларига боғлиқ. Инсон шахсий маънавий ҳаётида мустақил, озоддир. У ё бахтига етишади, ё тўсиқлар кучли бўлса, ўзини бахтсиз демай, соғлом ақл билан, ўз руҳий камолотида давом этади¹. Руҳий камолот инсоннинг ўз кўлидадир. Ж.де Сталнинг бундай оптимистик хулосаси Гётенинг “Вертер”, Ф.Шатобрианнинг “Рене” асарлари қаҳрамонларининг ё бахтга етишув, ё ўлим, деган тамойилига қарши, инсонпарварлик, ҳаётпарварлик руҳидадир. Бундай олижаноб хулоса – кучли

¹ Литературные манифесты западноевропейских романтиков. М. Изд. МГУ, 1980, стр-332.

майл-истакларни бир инсон учун эмас, миллат, жамият, ватан, халқ учун курашга йўналтирган буюк қаҳрамонлар фожиага учраса ҳам, жабр-зулм қилувчиларга, тиранларга, деспотларга бўйин эгишдан ўлимни афзал деб биладилар. Бу билан Ж.де Сталь буюк француз революциясини, унинг қаҳрамонларини юксак кадрлашини кўрсатди.

Ж. Де Сталь хоним ижодида асосан ватанга бўлган, ўз халқига, революцияга унинг қаҳрамонларига бўлган буюк муҳаббат акс этади. Шатобриан асарларида эса динга булган, инсонларга, икки ёш ўртасидаги, ака-сингил ўртасида шахбоний муҳаббат ўз аксини топган.

В.Гюго, Ш.Нодье, А.Мюссе, Ж.Санд каби романтиклар замондоши Шарль де Сент-Бёв француз романтизми етакчилари бўлган Ф.Шатобриан ва Жермена де Сталга ҳурматини билдирар экан, Ф.Шатобрианнынг бадиий истеъдодини баландирок деб, хусусан “Жафокашлар” романини юксак баҳолайди. У “Жафокашларни”ни поэма деб атаб, уни ҳам бадиий, ҳам илмий ҳолислик билан ёзилган, диний эътиқодга улуғвор гимн-мадҳия, ҳозирги моҳир уста қарар мрамридан ўтмиш шохсупаси устига тиклаб қўйган мукамал ҳайкалга қиёслаш мумкин. Замондошлари “Жафокашлар”ни тушунмади, империя даврида жамият адабий масалалардан жуда узоклашган, уни фақат ҳарбий ғалабалар ҳақидаги маълумотлар қизиқтирарди. Сент-Бёв фикрича, маънавият пасайиб кетган бу даврда фақат санъаткорларгина ёрқин келажакни кўзлаб, илҳом билан, буюк адабиётни бунёд қила бошладилар¹.

1.3 Муҳаббат концептига

ёзувчилар ва тадқиқотчиларнинг қарашлари

Айрим тадқиқотларда муҳаббатнинг мураккаблиги ва аҳамияти, у жисмоний ва руҳий, шахсий ва ижтимоий, шахсий ва универсалдир. севги туйғусини бошидан кечирмаган одам йўқ. Ван Гога фикрича « Мен одамман ва ҳиссиётли шахсман. Мен муҳаббатсиз яшай олмайман, ўзгарсам

¹ Ш.де Сент-Бёв. Литературные портреты. Критические очерки. Худ-я лит-ра», М. 1970, стр. 105-106.